

## МОВНИЙ ОБРАЗ РОСІЇ ЯК ВОРОГА (НА МАТЕРІАЛІ ЗМІ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ)

### THE LANGUAGE IMAGE OF RUSSIA AS AN ENEMY (ON THE MATERIAL OF THE MEDIA OF THE PERIOD RUSSIAN-UKRAINIAN WAR)

Булик-Верхола С.З.,

*orcid.org/0000-0002-4593-3571*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

Українська нація, що перебуває в стані війни, потребує особливої єдності в поглядах на ситуацію, внутрішньої згуртованості та мобілізації навколо спільної ідеї боротьби з ворогом. Значний вплив на свідомість суспільства мають засоби масової інформації, нав'язуючи громадянам власне трактування образів ворога, захисника, Батьківщини, руйнуючи при цьому чужі стереотипи. Носії мови інтерпретують реальність, яка їх оточує, завдяки чому формується мовна картина світу.

Будь-які суспільно значущі події, а тим більше війни, спонукають до активного оновлення мови, бурхливої словотворчості: виникають нові лексеми, розширюється семантичний спектр наявних найменувань, відбувається міграція лексики з мовної периферії до центру й навпаки.

У статті з'ясовано причини використання тих чи інших назв на позначення держави-агресора в період російсько-української війни, а також проаналізовано походження та значення найменувань, які закріплюються у свідомості громадян як альтернативні назви держави-окупанта.

Значна частина найменувань ворога, що сьогодні актуалізувалась для позначення Росії, існувала раніше. Можна простежити час, коли та чи інша лексема набуває поширення, наприклад, держава-агресор, держава-окупант – від 2014 року, держава-спонсор тероризму, держава-терорист – у квітні 2022 року.

Журналісти широко вживають історичні назви Росії, що походять від назви столиці (Московія, Московщина, Московська імперія), наголошуючи, що країна-окупант неправомірно використовує вкрадену державну та географічну назву Росія.

Неофіційні назви держави-агресора (раша, рашка, кацапія, кацапетовка, кацапурія, кацапляндія оркостан, мордор, болото, країна – професійний вбивця, російська орда) надають публіцистичним текстам емоційного та підкреслено зневажливого забарвлення.

**Ключові слова:** мовний образ ворога, Росія, мовна картина світу, засоби масової інформації, російсько-українська війна.

The Ukrainian nation, which is at war, needs a special unity of views on the situation, internal cohesion and mobilization around the common idea of fighting the enemy. The mass media have a significant influence on the consciousness of society, imposing on citizens their own interpretation of the images of the enemy, the defender, the Motherland, while destroying other people's stereotypes. Native speakers interpret the reality that surrounds them, thus creating a linguistic picture of the world.

Any socially significant events, especially wars, encourage active renewal of language, rapid word formation: new tokens emerge, the semantic range of existing names expands, vocabulary migrates from the language periphery to the center and vice versa.

The article clarifies the reasons for the use of certain names to denote the aggressor state during the Russian-Ukrainian war, as well as analyzes the origin and meaning of names that are fixed in the minds of citizens as alternative names of the occupying power.

Most of the names of the enemy, which is relevant today to denote Russia, existed before. It is possible to trace the time when this or that token becomes widespread, for example, the aggressor state, the occupying state – since 2014, the sponsor state of terrorism, the terrorist state – in April 2022.

Journalists widely use the historical names of Russia, derived from the name of the capital (Moscovia, Moscovshchyna, Moscow Empire), emphasizing that the occupying country is illegally using the stolen state and geographical name Russia.

The unofficial names of the aggressor state (rasha, rashka, katsapiya, katsapetovka, katsapuriya, katsaplyandiya, orkoston, mordor, boloto (swamp), country – professional assassin, the Russian orda) give journalistic texts an emotional and emphatically contemptuous color.

**Key words:** linguistic image of the enemy, Russia, linguistic picture of the world, mass media, Russian-Ukrainian war.

**Постановка проблеми.** Сучасні засоби масової інформації мають великий вплив на розвиток суспільства, яке у воєнний період потребує особливої згуртованості в сприйнятті політичних процесів. «Засоби масової інформації є інстру-

ментом, навіть зброєю, яка може прямо вплинути на дієву характеристику політичного іміджу держави, тобто вплинути на цілі і програми керівництва країни, які воно хотіло досягти за допомогою створеного іміджу» [1, с. 82]. Мас-медіа

в часі війни стали основним засобом впливу на свідомість суспільства, а також віддзеркаленням суспільної картини за допомогою мовних образів.

Традиційна мовна картина світу українців, яка віддзеркалює сприйняття образів захисника та ворога як складників дихотомії «свій – чужий», сьогодні конкретизується, адже в реаліях війни суспільство сприймає як ворога саме Росію, російську армію та росіян в цілому. «Чіткому розумінню образів ворога і захисника сприяє домінування відповідних мовних засобів у новинних повідомленнях владних структур та ЗМІ» [2, с. 90].

Актуальність дослідження зумовлена потребою наукового осмислення причин використання тих чи інших назв на позначення держави-агресора в період російсько-української війни, а також необхідністю зрозуміти походження та значення найменувань, які закріплюються у свідомості громадян як альтернативні назви держави-окупанта.

#### Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дискурс засобів масової інформації в період російської агресії проти України став об'єктом зацікавлення багатьох науковців. Особливості віддзеркалення концептуальної опозиції «захисник – ворог» досліджують О. Дубчак [3], Г. Ковальова [4], Т. Кузнецова [5], Т. Вільчинська [6]. Лінгвокогнітивні аспекти формування образу захисника в умовах інформаційної війни аналізує О. Кирилук [2]. Мовні аспекти формування образу ворога розглядають Л. Масенко [7], Н. Кондратенко [8], Дацишин [9], А. Червінчук [10], П. Левченко та С. Ракчєєва [11].

**Мета** цієї статті – дослідити особливості формування мовного образу Російської Федерації в дискурсі засобів масової інформації періоду російсько-української війни.

**Виклад основного матеріалу.** Образ ворога – це якісна характеристика «ворога», сформована в суспільній свідомості, це сприйняття ворога і уявлення про нього. Перцепція ворога в суспільстві відображає не тільки об'єктивну реальність, а й характерні інтерпретації та емоційні компоненти. На формування образу ворога впливають стереотипи та міфи, властиві масовій свідомості. Ці образи передаються від покоління до покоління, а також змінюються в певні періоди або відроджуються, а в сучасних умовах мас-медіа цілеспрямовано формують певний образ ворога.

За словниковими дефініціями лексема **ворог** полісемічна: академічний одинадцятитомний словник української мови подає три значення: 1. Той, хто перебуває в стані ворожнечі, боротьби з ким-небудь, недруг, супротивник. Принциповий противник чого-небудь. 2. збірн. Супротивник на

війні, у воєнних діях. 3. перен. Шкідник сільсько-господарських рослин, лісу і т. ін. [12, Т. I, с. 739].

У дискурсі сучасних соціально-політичних публікацій актуальні перші два значення. Перше значення лексеми реалізується в найменуванні супротивників, коли йдеться і про внутрішню політику (**внутрішній ворог** – той, хто заподіює шкоду всередині країни, вороже ставиться до дійсного ладу), де ядром концептуального поля стають значення «колаборант», «зрадник», «опонент», «противник», і про зовнішню політику (**зовнішній ворог** – той, хто зазіхає, нападає на країну ззовні, порушуючи її кордони), концептуальне поле якого збігається з другим значенням лексеми (супротивник на війні, у воєнних діях) і виявляє значення «окупант», «завойовник», «агресор», «терорист» та ін.

На сьогодні пріоритетним значенням концепту **ворог** є «військовий супротивник», «ворог на полі бою». Зауважмо, що семантика військового ворога до вторгнення Російської Федерації в Україну мала здебільшого узагальнений характер без зазначення конкретних суб'єктів, напр.: *Розумію горе родин. Але по-справжньому винним у загибелі наших героїв є ворог, який віроломно вдерся на нашу землю* (П. Порошенко). У цьому контексті «мовець не називає і не персоніфікує військового противника, його ідентифікація – завдання адресата. До того ж абстрактний характер номінації уможлиблює її вживання узагальнено, як збірне найменування всіх зовнішніх військових ворогів, але для такого значення використовують граматичні форми множини – вороги, воріженьки» [8, с. 364]. Такі форми реалізовано у патріотичному гаслі *Слава нації! – Смерть ворогам!* та у тексті гімну України: *Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці*. Абстрактне трактування ворога в цих контекстах дозволяє виокремити конкретного ворога адресатові.

Натомість після початку російсько-української війни 2014 року суспільно-політичний наратив демонструє конкретизацію військового ворога, яким названа **Росія**: *Те, що відбувається з боку Росії, – це не акт братства. Це ворожнеча і бажання домінувати. Росія – це не союзник, а, на жаль, ворог* (Л. Гузар)

Після повномасштабного вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 року політичний дискурс засвідчує розширення семантики концепту військового ворога з чіткою конкретизацією – **Росія та росіяни** – як реальні вороги, що беруть участь у воєнних діях проти нашої країни: *Щодо ставлення до Росії є абсолютний національний консенсус: 95% громадян вважають її*

«однозначно ворожою», ще 3% – «скоріше ворожою», ще по 1% обрали відповіді «нейтральна» та «важко відповісти» (опитування громадян України, оприлюднені соціологічною групою «Рейтинг»); **Росія веде війну проти української держави руками конкретних людей з різних регіонів країни-агресора, тож усі росіяни зараз – вороги України.** (А. Мельник).

У соціальних мережах та мас-медіа назву країни-агресора здебільшого пишуть з малої літери, що підкреслює зневажливе ставлення до неї. Зауважмо, що Український правопис містить таке правило: «Якщо ж прізвиська (імена) вжито зневажливо, їх пишемо з малої букви: *азефи, квіслінги*» [13, с. 75]. Тому написання *путін, шойгу, лукашенко* цілком відповідає чинному правопису. За аналогією до прізвиськ це правило застосовують і щодо назви держави-окупанта (*росія, рф*) та держави-поплічника ведення війни проти України (*білорусь*). Крім того, часто використовують прийменник «на» замість «в», що підкреслює зневажливе ставлення до Росії як території, а не держави, наприклад: *З метою повернути увагу наших братів-росіян до правил граматики, з 7 березня в ефірі інформаційних та розважальних програм ми вживаємо словосполучення «на Росії» замість «в Росії»* (Ю. Бурковська). Таке морфологічне відхилення виникло як «доказ від зворотного», адже російські медіа постійно уникають форми «в Україні», підкреслюючи цим невизнання України як самостійної держави.

У сучасному медійному дискурсі вживають такі назви ворожої держави:

**країна-агресор, держава-агресор** – (лат. aggressor – той, що нападає) – «сторона, що нападає; держава, яка здійснює агресію, першою застосовує збройну силу проти іншої держави; загарбник» [14, с. 20]. *Український парламент проголосував за заяву, яка визнає російську федерацію країною-агресором, що підтримує тероризм. Верховна Рада офіційно визнала росію державою-агресором 2015 року: таку заяву до світової спільноти на позачерговому засіданні парламенту підтримав 271 депутат* (LB.ua).

**країна-окупант, держава-окупант** – (від лат. occupans (occupantis) – загарбник) – «той, хто здійснює окупацію, бере в ній участь», тобто той, хто тимчасово займає «збройними силами однієї держави частину або всю територію іншої держави, головним чином внаслідок наступальних воєнних дій» [14, с. 478]. **Країна-окупант обстрілює мирні міста України забороненою та особливо небезпечною зброєю** (Л. Денісова). *2016 року вперше в офіційно схвалених докумен-*

*тах ООН Росія визнається «державою-окупантом, а Крим та місто Севастополь – тимчасово окупованою територією»* (В. Єльченко).

**країна (держава) – спонсор тероризму** – держава, що матеріально підтримує тероризм (франц. terrorisme) – «здійснення терору, діяльність і тактика терористів» [14, с. 663]. *Україна наближається до мети – внесення російської федерації до списку країн-спонсорів тероризму* (Укрінформ). *У Держдепі США розглядають можливість оголосити росію державою-спонсором тероризму* (LB.ua).

**держава-терорист** – держава, що здійснює терор – (франц. terreur, лат. terror – страх, жах) – розправу з політичними противниками шляхом насильства [14, с. 663]. *Верховна Рада України визнала рф державою-терористом, що вчиняє геноцид українського народу. Законом визначено: держава-терорист – держава, яка відкрито, з використанням власних збройних сил, інших збройних формувань, або приховано, з використанням збройних формувань, що діють від імені та (або) в інтересах такої держави, вчиняє терористичні акти, акти міжнародного тероризму. За Законом російська федерація є державою-терористом, цілями політичного режиму якої є: геноцид українського народу, фізичне знищення, масові вбивства громадян України, вчинення міжнародних злочинів проти цивільного населення, використання заборонених методів війни, руйнування цивільних об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури, штучне створення гуманітарної катастрофи в Україні або окремих її регіонах* (право. ua). *Ваша країна – терорист № 1* (О. Потапенко).

**Московія, Московщина** – утворення від топоніма «Москва» і суфіксів -ій-, -щин- – історичні назви Росії та її державних утворень, що походять від назви столичного міста, в сучасних ЗМІ позначає державу-окупанта. *Ми маємо завести Московію в межі їхньої етнічності і припинити називати Росією* (І. Фаріон). *Московщина спирається не так на свою власну силу, як на боягузтво європейців* (І. Фаріон).

**московська імперія** – аналітичний термін, що є історичною назвою, проте в сучасних медійних засобах позначає російську державу, що має припинити своє існування. *Під словом «перемога» маю на увазі падіння московської імперії та створення на її руїнах кількох незалежних етнічних державних утворень, а також повернення сусіднім незалежним державам етнічних територій, які тимчасово утримуються московією; це стосується і японських Курил, і української Кубані, і фінської Карелії* (Е. Леонов).

Сучасні ЗМІ та соціальні мережі рясніють підкреслено зневажливими метафоричними найменуваннями країни-агресора:

**раша, рашка** – зневажлива назва Росії, що походить від англійського Russia. *Раша блефує: у разі ядерної атаки росія отримає моментальну відповідь від світу* (Ф. Веніславський). *Расеянине, живи в своїй рашиці й не вказуй українцям, що робити* (Д. Рак)

**кацапстан (кацапія, кацапетовка, кацапурія, кацапляндія)** – назва походить від слів «кацап» (розмовне зневажливе «росіянин») і «стан» (перс. – «місце чогось», «країна»). «Етимологічний словник української мови» фіксує дві версії походження слова «кацап»: 1) утворення від слова *цап* за допомогою специфічного елемента *ка-* як жартівливе позначення людей, що носять довгі бороди; 2) тюркське за походженням утворення від турецького, кримсько-татарського, азербайджанського *kassap* «м'ясник», яке походить від арабського *qaṣṣāb* «той, що забиває худобу» [15, т. II, с. 408]. Дослідники наводять такі словосполучення в тюркських мовах: *адам кассаби* – «люта людина», «деспот», *кассап одлу* – «шельма»; *кассапчи* – караїмською «кат»; *хассап* – мовою кримських татар «м'ясник», «різник», «гицель» [16]. **Кацапстан повинен припинити своє існування** (Л. Подерв'янський). **Кацапія має бути знищена** (ukrpravda).

**оркостан** – назва походить від слів «орки» (зневажлива назва російських загарбників) і «стан» (перс. – «місце чогось», «країна»). Орки (англ. *Orcs* або *orks* – *велетень, демон*) – вигадані істоти, кремезні варвари, злі ординці, подібні на людей, але приземкуваті, з великим іклами, гострими вухами з фентезійних творів Джона Толкіна. Цей варварський люд, що мав низький рівень інтелекту і не звик жити в комфорті, підкоряв не силою, а кількістю [17]. *Те єднання чорних душ, яке ми з жахом спостерігаємо в оркостані, має глибоку природу* (О. Дроздов).

**мордор** – країна, яка існувала у вигаданому світі Джона Толкіна і була осередком сили Чорного Володаря Саурона. Мордор традиційно асоціюється з СРСР і його наступницею Росією, адже, пишучи про Чорну країну, письменник мав на увазі саме тоталітарний Радянський Союз [18]. *Мир з росією відбудеться лише тоді, коли Україна стане на порядок сильнішою і матиме реальні засоби ліквідувати мордор* (І. Каганець).

**болото** – «грузьке місце з надмірно зволуженим ґрунтом, часто з стоячою водою та вологолюбною рослинністю; багно, трясовина» [12, т. I, с. 115]; на негативне забарвлення цієї лек-

семи вказують фразеологізми **змішати з болотом** – образливо схарактеризувати кого-небудь, заплямувати чию-небудь гідність, **кидати болотом** – бруднити, ганьбити чийсь ім'я [12, т. I, с. 115]. Метафоричне переосмислення цієї назви для називання Росії відбулося з кількох причин. По-перше, значення слова «болото» доречне через історію походження назви «Москва» та розташування цього міста: корінь *\*mosk-* у праслов'янській мові означав «в'язкий, топкий» або «болото, вогкість, волога, рідина», крім того, Москва розташована в болотянистій місцевості. По-друге, російська пропаганда щоразу намагається довести свою першість у всьому, привласнити чужу культуру та досягнення, загарбати чужу територію. Насправді перша згадка про Москву датується 1147 роком, натомість Україна (Київська Русь) процвітала вже декілька століть. По-третє, Росія розвивається тільки у декількох містах (Москві, Санкт-Петербурзі), усі інші населені пункти не мають належної цивілізації. Саме через це виникає негативна асоціація з Росією як болотом, брудним і занедбаним місцем. По-четверте, жажливі злочини росіян у російсько-українській війні асоціюються з діями перевертнів, які з'являються в містичних художніх творах саме з боліт. *Росія – це болото, яке має бути обнесене стіною, а з росіянами ми не повинні мати жодного контакту* (С. Жадан).

**країна – професійний вбивця** – прикладка, що характеризує Російську Федерацію: **Країна – професійний вбивця – на очах цілого світу безкарно вбиває і звинувачує в цьому самих жертв** (І. Фаріон).

**російська орда** – «об'єднання кількох кочових племен під владою одного хана у тюркських і монгольських народів. Середньовічна феодальна держава у тюркських і монгольських народів, а також територія цієї держави. Татарсько-турецьке військо. *перен.* Безладний, неорганізований натовп» [12, т. V, с. 742]. Перенесення назви відбулося через трактування Росії як спадкоємиці орди, а також з огляду на неорганізованість російського війська. **Російська орда на Київщині зруйнувала понад 4500 будинків** (poglyad.tv).

**Висновки і пропозиції.** Засоби масової інформації, нав'язуючи громадянам власне трактування образів ворога, захисника, Батьківщини, цілеспрямовано формують інформаційні складники іміджу держави-окупанта, а також завдають йому нищівного удару.

Важливо зазначити, що не всі назви ворожої держави виникли в період війни, більшість із них існували раніше, проте у воєнний період значно

актуалізувались. Крім того, можна простежити час, коли те чи інше найменування набуває поширення, наприклад, *держава-агресор*, *держава-окупант* – від 2014 року, *держава-спонсор тероризму*, *держава-терорист* – від квітня 2022 року.

Журналісти широко вживають історичні назви Росії, що походять від назви столиці (*Московія*, *Московицина*), наголошуючи, що країна-окупант неправомірно використовує вкрадену державну та географічну назву *Росія*. Аналітична історична назва *Московська імперія* позначає російську державу, що має перестати існувати.

В інформаційний простір періоду російсько-української війни проникають неофіційні назви держави-агресора (*раша*, *рашка*, *кацапія*, *кацапетовка*, *кацапурія*, *кацаплярдія оркостан*, *мордор*, *болото*, *країна – професійний вбивця*, *російська орда*), вони надають публіцистичним текстам емоційного та підкреслено зневажливого забарвлення.

Після повномасштабного вторгнення Росії на територію України спостерігаємо утвердження національної свідомості українців та усвідомлення відмінної з росіянами ментальності.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волотко Е. В. Роль засобів масової інформації у формуванні позитивного іміджу держави. URL: [http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4\\_2019/16.pdf](http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2019/16.pdf) (дата звернення: 27.05.2022).
2. Кирилюк О. Л. Формування образу захисника в умовах інформаційної війни: лінгвокогнітивний аспект. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. № 8, 2020. С. 90-96.
3. Дубчак О. П. Концептуальна опозиція «свій» – «чужий» в українській мовній картині світу: автореферат дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2009. 24 с.
4. Ковальова Г. П. Опозиція «свій – чужий» при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації. *Наукові записки. Серія «Філософія»*. Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. Вип. 5. С. 84–91.
5. Кузнєцова Т. В. «Свій» / «чужий» у текстовому просторі ЗМІ. *Стиль і текст*. 2007. Вип. 8. С.59–65.
6. Вільчинська Т. Вербалізація бінарної концептуальної опозиції «захисник – ворог» (на матеріалі газетних текстів). *Медіапростір*. 2017. Вип. 10. С. 59–65.
7. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму: монографія. Київ: Кліо, 2017. 240 с.
8. Кондратенко Н. В. Вербалізація концепту ВОРОГ в українському політичному дискурсі. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Збірник наукових праць*. Випуск 16. Кривий Ріг, 2017. С. 358-366.
9. Дацишин Х. Концепт «чужий» у політичному дискурсі Євромайдану (на матеріалі газети «День»). *Вісник Львівського ун-ту. Серія Журналістика*. 2014. Вип. 39. С. 296–302.
10. Червінчук А. Концепт «ворог»: репрезентація в українській воєнній документалістиці (2015-2018 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2021. Вип. 49. С. 90-98.
11. Левченко Л. О., Ракчєєва С. М. Технології формування образу зовнішнього ворога у демократичних та недемократичних режимах. URL: <http://politics.chdu.edu.ua/article/view/87098> (дата звернення: 11.05.2022).
12. Словник української мови в 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. I-XI.
13. Український правопис. К.: Наукова думка, 2019. 392 с.
14. Словник іншомовних слів. За ред. О. С. Мельничука. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1974. 776 с.
15. Етимологічний словник української мови. К.: Наукова думка. 1983- 2012. Т. I-VI.
16. Кацап. Матеріал з Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%86%D0%B0%D0%BF> (дата звернення: 26.05.2022).
17. Орки. Матеріал з Вікіпедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%BA%D0%B8> (дата звернення: 26.05.2022).
18. Мордор. Матеріал з Вікіпедії. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D1%80#cite\\_note-22](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D1%80#cite_note-22) (дата звернення: 26.05.2022).